

גדליה

הסיפור הטראגי של גדליה בן אחיקם מתואר בספר מלכים רק בקצרה (חמישה פסוקים בלבד).¹ הוא אינו מופיע בספר דברי הימים בכלל. אולם ספר ירמיהו מקדיש לו כמעט שלשה פרקים שלמים.² ולתוצאות הירצחו עוד שלשה פרקים.³

הסיפור הקשה ותוצאותיו מהוה אולי הביטוי החריף ביותר של הפרת אימונים בכל התנ"ך. יש בסיפור תיאור של בגידה וחוסר נאמנות הן להנהגה, הן לנביא ואף להקב"ה. חוסר הנאמנות הגיע לא רק מהרוצח וחבורתו אלא גם מהציבור כולו שישב אז בארץ ישראל. בעקבות הרצח נכבה לגמרי התקווה האחרונה של שלטון יהודי בארץ ישראל בסוף בית ראשון.

ירמיהו לט

מעט מאד נכתב על גדליה בעצמו. ובאמת הוא לא עיקר הסיפור אלא מה שהתרחש מסביבו ומה שקרה אחר כך. אנו פוגשים את גדליה בפעם הראשונה בקשר לשמירה שהוא נתן לירמיהו על פי ציוויו של נבוזראדן.

באיזושהי דרך נודע לנבוכדנאצר שירמיהו ניבא לעם להיכנע לבבל, וכל הנבואות שלו הולכות ומתקיימות. לכן אחרי הכניסה לעיר של הבבלים, נבוזראדן מקבל הוראה מאת נבוכדנאצר להוציא את ירמיהו מהמעצר שלו בחצר המטרה ולהגן עליו מפני מי שירצה לעשות לו רע. הוא נותן לירמיהו בחירה או שיצא לגלות בבבל, שם יוכלו להגן עליו ולהיטיב עמו או להישאר בארץ תחת הגנתו של המושל החדש, גדליהו בן אחיקם. נבוזראדן גם נתן לירמיהו אוכל ומתנות, כי בזמן שהייתו בחצר המטרה בקושי קיבל אוכל. לאחר התלבטות, ירמיהו החליט להישאר בארץ ולכן הצטרף לגדליה שישב במצפה.⁴

ירמיהו מ

אחרי החורבן מתגבשות שלש קבוצות: אנשי צבא לשעבר, אנשי משפחת המלוכה והקבוצה של הסופרים. קשה לעמוד על גודלה וחוזקה של כל קבוצה. מצד אחד היו אנשים שהם מזרע המלוכה, בראשם עמד ישמעאל בן נתניה. באופן טבעי הם לא רצו לוותר על השלטון שהיתה למשפחת המלוכה על העם.

¹ מ"ב כה, כב-כו.

² ירמיהו לט, יג-מא.

³ ירמיהו מב-מד.

⁴ מצפה הוא ישוב באיזור בנימין. אבל נחלקו לגבי מיקומו, כפי שנראה בהמשך.

ישמעאל קיבל תמיכה ועידוד מחוץ למדינה מבעליס מלך עמון שגם הוא לא רצה שלטון בבלי בארץ ישראל.

קבוצה שניה היו אנשי צבא לשעבר (שרי החיילים) בראשם עמד יוחנן בן קרח. הם לא ראו במשפחת המלוכה את הפתרון ויתכן שמכיון שהיה לאנשי הצבא יותר כח פיזי הם חשבו שיוכלו להשתלט על העניינים בצורה טובה יותר. מלך בבל לא רצה לתת את הממשל לאף אחת משתי הקבוצות הללו ולכן נתן אותו לקבוצה שלישית, הסופרים, שבראשם עמד גדליהו בן אחיקם. גדליהו רצה להרגיע את המצב ולכן הוא ניסה לא להעדיף קבוצה אחת על פני השניה בתחרות שהיתה ביניהם.

לבבל היה אינטרס שהחיים בארץ ימשיכו כרגיל וברגיעה כמה שאפשר. ארץ ישראל היתה לו למוצב קדמי בדרום מלכותו. היו לו חיילים שם. כדי שהחיילים יוכלו להתקיים הם צריכים לאכול. וכדי שזה יקרה, החקלאות והכלכלה המקומית צריכות להמשיך כרגיל. לכן הוא השאיר בארץ את הכורמים והיוגבים.

גם ירמיהו ראה חשיבות גדולה בהמשך הישוב בארץ ישראל. ירמיהו ידע שהגלות בבבל יארך רק 70 שנה. לאחר מכן עם ישראל אמורים לחזור לארץ. אם הארץ תהיה פורחת ומשגשגת זה יקל מאד בחזרתם לארץ של כל הגולים. אם הארץ תהיה שוממה יהיה להם תמריץ להישאר בבבל ולא לחזור לארץ ישראל. ואכן זה מה שקרה. אחרי רצח גדליהו הארץ נעזבה ונהיה שממה וזה הקשה מאד על העליה לארץ בתקופת שיבת ציון. בגלל זה מעט מאד יהודים עלו מבבל בתחילת בית שני.

אחרי המינוי של גדליהו היה נראה לעיני העם שהמצב בארץ נרגע ויהיה ניתן לקיים חיים נורמליים ואף פוריים תחת השלטון של מלך בבל. אנשים שברחו מהארץ בגלל כל הצרות והמתח בשנים שלפני החורבן התחילו לחזור הביתה. גולים באו מאדום, מעמון וממואב והתיישבו שוב בארץ ישראל. הרבה אנשים באו למצפה, מקום מושבו של גדליהו, כדי לחיות בסביבותו, "ויאספו יין וקיץ הרבה מאד"⁵. העתיד נראה מבטיח.

הראש של שרי החיילים, יוחנן בן קרח, ניגש לגדליהו ומזהיר אותו שבעליס מלך עמון מעודד את ישמעאל להרוס את הסדר החדש ושהוא מתכנן להתנקש בגדליהו. גדליהו רואה בזה לא יותר ממשחקי כח בין הקבוצות היריבות ולא מאמין ליוחנן. וכשיוחנן מגיע אל גדליהו ומתנדב להרוג את ישמעאל בסתר בלי שידעו, ולפני שישמעאל יוכל למוטט את כל המפעל של החיים בארץ, גדליהו דוחה אותו

⁵ ירמיהו מ, יב

בתוקף ואומר לו "שקר אתה דובר אל ישמעאל"⁶. ולא רק שלא מוכן הוא לשמוע לאזהרות של יוחנן אלא נראה שהוא אפילו מנסה להנמיך את המתח על ידי זה שהוא מקרב אליו את ישמעאל עוד יותר. הוא מזמין את ישמעאל ואת חבריו לסעוד אתו סעודה (יתכן שזו היתה סעודת חג של ראש השנה)⁷.

ירמיהו מא

ישמעאל מגיע לסעודה עם עשרה מחבריו. יתכן שכל הסועדים השתכרו ולכן יכלו עשרה אנשים לגבור על קבוצה הרבה יותר גדולה של תומכי גדליה שהיו שם. מכל מקום גדליה וכל פמלייתו, כולל הכשדים שהיו שם, נהרגו. עובדה זו שעשרה אנשים הצליחו לרצוח כל הקבוצה שעמדה לצד גדליה בביתו במצפה רק מראה את ממדי ההפתעה. גדליה אפילו לא העלה את האפשרות על דעתו ולכן לא נשמר מישמעאל וקבוצתו.

המניעים של רצח גדליה היו ברורים, ישמעאל לא רצה שיהיה שלטון יציב בארץ ישראל שלא מנוהל על ידי זרע המלוכה. הוא גם לא רצה שבבל תשלוט בארץ אפילו על ידי פרוקסי ישראלי.

אולם אחר כך אנו קוראים על עוד רצח של ישמעאל, והוא נראה כרצח לשם רצח. שמונים איש מגיעים למצפה במשלחת משכם, שילה ושומרון קרועי בגדים באבילות על חורבן הבית. הם היו בדרכם עם מנחה ולבונה לבית ה' בירושלים. כנראה ראו צורך בהבאת תשורה למקום המקדש אפילו לאחר החורבן או יתכן שאף שהבית חרב, עדיין היה שם מזבח והמשיכו להביא עליו קרבנות⁸. בדרך ערמומית ישמעאל משכנע אותם להיכנס לשערי מצפה ושם רצח שבעים מהם וזורק אותם לבור שבנה אסא בזמן הילחמו עם בעשא מלך ישראל.

עשרה אנשים שיכנעו את ישמעאל שיש להם מטמונים ואוכל מחוץ לעיר ובדרך זו הצילו את עצמם. כל זה נכתב כדי להראות את שיפלותו של ישמעאל שהמניעים שלו לא היו כשרים בכלל, ואף נטו אחרי בצע כסף. ישמעאל בורח מהעיר תוך כדי שהוא שובה את שארית העם שהיה שם במצפה ומנסה לעבור את הירדן כדי לחסות בצילו של מלך עמון. משום מה⁹ הם

⁶ ירמיהו מ, טז

⁷ נחלקו הראשונים באיזה תאריך היה הרצח. רד"ק פירש שהוא אירע בא' תשרי, וקבעו הצום בג' בגלל ראש השנה. לעומתו, כתב רש"י שהרצח אירע בג' תשרי. וכן משמע מהגמ' ראש השנה יח,ב, וכן מסדר עולם רבא (פרק כו) שכתב שהרצח קרה נ"ב יום לאחר חורבן הבית, שהוא ג' בתשרי.

⁸ תוס' זבחים (נט,ב ד"ה עד שלא נבנה המזבח) כותב שכשאינן בית מותר להביא רק מנחות וקטורת אבל לא בעלי חיים. דבריהם מסתדרים יפה עם מה שכתוב כאן שהם הביאו מנחה ולבונה.

⁹ כנראה רצו למלאות מים לנסיעה הארוכה שלפניהם.

עוצרים בבריכה בגבעון¹⁰. שם הם נפגשים עם החיילים של יוחנן בן קרח וקרוב מתפתח ביניהם. (משום מה יוחנן לא היה במצפה בזמן הסעודה והרצח)¹¹. בזמן ההיתקלות השבויים שהיו בידי ישמעאל בורחים לכיוון יוחנן. ישמעאל משתמט ובורח לעמון ומגיע לשם עם שמונה אנשים בלבד. כנראה שנים מאנשיו נהרגו. על ישמעאל אנחנו לא שומעים אודותיו יותר.

משלושת המנהיגים של שלושת הקבוצות נשאר רק אחד, יוחנן בן קרח. הוא ושארית הפליטה יודעים שבבל תרצה לנקום את הרצח של נציגם, גדליה. יוחנן נעמד לפני דילמה קשה. האם להישאר בארץ או לברוח לחו"ל? התגובה הראשונה הטבעית שלו ושל כל העם היתה לברוח מהארץ בגלל פחדם מהתגובה של בבל. היעד המועדף הוא כמובן מצרים. מצרים היה גם אז מעצמה איזורית, המתחרה של בבל, והמצב הכלכלי במצרים אז היה מעולה. אם צריכים לברוח, זה המקום האידיאלי. יוחנן מתחיל לנסוע עם שארית העם דרומה ומגיעים למקום שנקרא גרות כמהם שליד בית לחם.

ירמיהו מב

אחרי שהתחילו במסעם, יוחנן ופמלייתו ניגשים אל ירמיהו. ירמיהו התחבר עם שארית הפליטה וגם הוא הלך יחד עם יוחנן לאיזור בית לחם. הם מבקשים ממנו שיתפלל עבורם וגם שואלים אותו את דבר ה' לגבי המשך דרכם. הם נשבעים באריכות לירמיהו שהם יקשיבו לכל דבר שה' אומר.

ירמיהו מתפלל אל ה', אבל רק לאחר עשרה ימים הוא חוזר אל העם עם הנבואה שהם לכאורה ביקשו בתחנונים. הוא אומר להם שאין לרדת למצרים אלא יש להם להישאר ולשבת בארץ, ואם יעשו כן "ובניתי אתכם ולא אהרוס ונטעתי אתכם ולא אתוש, כי ניחמתי אל הרעה אשר עשיתי לכם".¹² אולי ירמיהו חש שאין הנבואה מוצאת חן בעיניהם ואולי אין בכוונתם להקשיב אליה, לכן לפני שהוא נותן להם אפשרות להגיב הוא ממשיך עם דברים יותר קשים שאם הם בכל זאת מתכוונים לרדת למצרים, הוא מתריע בהם ואומר שלא יחשבו שבמצרים הם יוכלו לברוח מהחרב של מלך בבל. "והיתה החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם בארץ מצרים והרעב אשר אתם דאגים ממנו שם ידבק אחריכם מצרים ושם תמותו".¹³

¹⁰ יש דיון בזיהו המקום מצפה. יש אומרים שהוא צפונה מירושלים, תל א-נצבה, ליד עטרות וקלנדיה. יש שמזהים אותו עם נבי סמואל. שני המקומות הללו הם מזרחיות לגבעון, ולא כל כך מובן למה ישמעאל ייסע מערבה אם יעדו הוא עמון שיושב במזרח. אמנם גבעון היא רק סטייה קטנה מהדרך אבל תל א-נצבה היא סטייה גדולה מאד מדרך. לכן יותר מסתבר למקם את מצפה בנבי סמואל.

¹¹ יתכן שגדליה הרחיק את יוחנן ממצפה בגלל שהאשים את ישמעאל ברצון להתנקש בגדליה.

¹² ירמיהו מב, י. המלים מחזירות אותנו לנבואת המיניו של ירמיהו (פרק א, י) "לנטוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע". ירמיהו כבר קיים את הרישא, עכשיו הקב"ה נתן לו את ההזדמנות לקיים את הסיפא, לבנות ולנטוע.

¹³ ירמיהו מב, טז.

ירמיהו מג

אחרי שירמיהו גומר את דבריו הארוכים הם עונים לו "שקר אתה מדבר, לא שלחך ה' אלקינו לאמר לא תבואו מצרים לגור שם".¹⁴ העם ומנהיגיו מחליטים לרדת למצרים, והם לוקחים את ירמיהו יחד אתם.¹⁵ הם מגיעים לתחפנחס, עיר שיושבת על אחד מערוצי הנילוס. היא גם יושבת על אם הדרך בין מצרים וארץ ישראל, ולכן המסחר והכלכלה בעיר מפותחים מאד. ליהודים הללו היה נדמה שהגיעו לחוף מבטחים ואל המנוחה והנחלה. לאחר שנים רבות של צרות איומות הם הרגישו חופשיים במצרים. המצריים גם קיבלו אותם בזרועות פתוחות והיהודים פרחו שם מבחינה כלכלית. הם קנו בשתי ידיים את התרבות האלילית של מצרים.

ירמיהו מקבל נבואה לשים אבנים גדולות ולהטמין אותם במלבן בפתח בית פרעה בתחפנחס לעיני העם ולומר להם בשם ה' "הנני שולח ולקחתי את נבוכדנאצר מלך בבל עבדי ושמתי כסאו ממעל לאבנים האלה... ובא והכה את ארץ מצרים אשר למות למות ואשר לשבי לשבי ואשר לחרב לחרב".¹⁶ נאמר כאן לאלו שחשבו שמצאו מקלט בטוח בארץ מצרים, גם לכאן יבוא מלך בבל לרדוף אתכם ולהרוג בכם.

ירמיהו מד

אולם בני ישראל שירדו למצרים התחילו להתבולל במהירות. הם שקעו בתרבות המצרית בכל גופם והם, ובמיוחד הנשים, אף מתחילים לעבוד עבודה הזרה של המצרים בכל צורותיה. ירמיהו מנסה להתרות בהם על פשעם וסכלותם.¹⁷ בני ישראל עונים לו. "הדבר אשר דברת אלינו בשם יהוה איננו שמעים אליך".¹⁸ כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים והסיך לה נסכים כאשר עשינו אנחנו ואבתינו מלכינו ושרינו בערי יהודה ובחצות ירושלים ונשבע לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו. ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסיך לה נסכים חסרנו כל וברעב תמנו. וכי אנחנו מקטרים למלכת השמים ולהסיך לה נסכים המבלעדי אנשינו עשינו לה כונים להעצבה והסיך לה נסכים".¹⁹

¹⁴ ירמיהו מג, ב. "אין עוד נביא שהשתמש במילה שקר יותר מירמיהו. שלישי ממופיעה של המילה במקרא כולו מופיעים בדבריו (35 פעמים מתוך 109). זו הפעם היחידה בספר שהמילה מופנית אליו" (ירמיהו, בנימין לאו עמוד 260).

¹⁵ לא ברור לגמרי, אבל כנראה ירמיהו נלקח למצרים בעל כורחו. לשון הפסוק: "ויקח יוחנן בן קרח... ואת ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה" (ירמיהו מג, ה-ו).

¹⁶ ירמיהו מג, ט-יא

¹⁷ ירמיהו מד, ז-י

¹⁸ לעיל אמרו לירמיהו שהוא דובר שקר ולא מדבר בשם ה', ולכן הם לא ישמעו לו. כאן הם לא מכחישים שהוא מדבר בשם ה', ואף על פי כן הם אומרים "איננו שומעים אליך".

¹⁹ ירמיהו מד, טז-יט

כזה דבר עוד לא היה בתולדות עם ישראל. אין כל חרטה, אין אפילו אמביוולנטיות ביחס לחטא. הם מצהירים: כשחטאנו בעבודה זרה היה טוב, כל הצרות שלנו התחילו רק כששמרנו על התורה ופנינו עורף לאלילים שלנו. הזמן של מנשה היו הימים הטובים. אוי לנו שהתרחקנו מהם! עובדי ה' הם הטועים, הם הסוטים מן הדרך הנכונה!

כאן כלו כל הקיצין. ירמיהו אומר להם שה' נשבע בשמו הגדול שכמעט כולכם הולכים להיהרג כאן במצרים בחרב וברעב ורק מתי מספר ישובון מארץ מצרים. ונראה במהרה "דבר מי יקום, ממני ומהם"²⁰. וירמיהו מסיים שכשהדבר יקרה זה יהיה המופת "למען תדעו כי קום יקומו דברי עליכם לרעה"²¹. אכן על פי ההיסטוריונים בערך עשרים שנה לאחר חורבן הבית נבוכדנצר תקף את מצרים. יוסף בן מתתיהו מספר שהבבלים לקחו בשבי את כל היהודים שנשארו במצרים²².

בכך מסתיים את הסיפור העגום של התקווה האחרונה של גדליה בן אחיקם. זה סיפור עצוב ומחריד מההתחלה ועד הסוף. אפשר לומר שזה הסיפור העגום ביותר בכל התנ"ך.

²⁰ ירמיהו מד, כח

²¹ ירמיהו מד, כט

²² קדמוניות היהודים ספר 10, פרק 9, סעיף 7.